

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ - 140

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΝΗΜΩΝ

ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ της ελληνικής με τη γαλλική ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα

Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 40 χρόνων από την ίδρυση
της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού (1971-2011)

Επιμέλεια

Βαγγέλης Καραμανωλάκης

María Courouclí

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

ΑΘΗΝΑ 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9-12
Α. ΓΑΛΛΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΤΑΥΡΩΣΕΙΣ	
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Αναζητώντας τους προγόνους. Αλληλογραφία ελληνοιστών από το Παρίσι στις δεκαετίες 1940 και 1950	15-28
ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Για την ιστοριογραφία της πρώτης Μεταπολίτευσης: τρεις θεσμικές προϋποθέσεις	29-42
ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ, Η δεξίωση της γαλλικής ιστοριογραφίας μέσα από τις μεταφράσεις	43-59
ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ, Συμβολές της γαλλικής σκέψης στις γραμματολογικές προσεγγίσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα	61-78
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ, Η «σχολή» του ελληνικού Διαφωτισμού και οι σχέσεις της με τη γαλλική ιστοριογραφία	79-99
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Ιστορία του βιβλίου: συνέχειες και ανανεώσεις	101-125
ΣΩΚΡΑΤΗΣ Δ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, Αναζητώντας τους υλικούς όρους της οικονομικής καθυστέρησης. Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Ελλάδας κατά τα πρώιμα νέα χρόνια	127-140
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ, Οι αριθμοί της Ιστορίας. Η ελληνική Γεωγραφία, Δημογραφία και Στατιστική στον αστερισμό της γαλλικής ιστοριογραφίας	141-166
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Η ανανέωση του ενδιαφέροντος για τις πόλεις στην ελληνική ιστοριογραφία και το γαλλικό παράδειγμα	167-176
ANNA ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Μαγειρεύοντας την Ιστορία. Γαλλικές επιρροές στην ελληνική ιστοριογραφία της διατροφής	177-188
ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΑΜΙΟΥ, Αποτυπώνοντας τις γαλλικές επιρροές στην ελληνική ιστοριογραφική μελέτη του φύλου	189-199

- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΕΗ, Η μελέτη του κοινωνικού από τη Γαλλία στην Ελλάδα στη Μεταπολίτευση: Κοινωνική Ιστορία ή Κοινωνιολογία; 201-210
- ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Η Ιστορία του Παρόντος Χρόνου και η υποτυπώδης παρουσία της στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία . . . 211-241

Β. ΣΥΖΗΤΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

- MARIA COUROUCLI, Παρίσι – Αθήνα: Aller simple. Μια διεπιστημονική άποψη 245-258
- Χ. ΚΟΥΛΟΥΡΗ, Α.-Μ. ΘΙΕΣΣΕ, Σ. ΤΖΟΛΛΙΒΕΤ, Ο κοινωνικός ρόλος του/της ιστορικού (στρογγυλό τραπέζι) 259-279
- Α. ΒΙΕΒΙΟΡΚΑ, Ο. ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ, Ρ. ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, Μνήμη, μαρτυρία, ιστοριογραφία (στρογγυλό τραπέζι) 281-294

Γ. ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ
ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

- Σ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Α. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, Α. ΔΡΟΥΛΙΑ, Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Ερευνώντας και διδάσκοντας την ελληνική Ιστορία (στρογγυλό τραπέζι) 297-316

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

- ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ, Πηγές και βοηθήματα για τον δυτικό 18ο αιώνα και τον Διαφωτισμό στη Βιβλιοθήκη του Κ. Θ. Δημαρά 317-325

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

- Πρόγραμμα του Συνεδρίου 329-338
- MARIA COUROUCLI, Προσφώνηση 339-341
- ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Προσφώνηση 343-345
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΑΑΒΕΝΙΤΗΣ, Προσφώνηση 347-349
- Ευρετήριο κύριων ονομάτων 353-371

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Η ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Είναι γνωστή η μεγάλη συμβολή της γαλλικής ιστοριογραφίας στη μελέτη των πόλεων στις δεκαετίες κυρίως 1970 και 1980. Αναφέρω ενδεικτικά μόνο τη Λυών του Maurice Garden,¹ την Καν του Jean-Claude Perrot,² τη Ρουέν του Jean-Pierre Bardet.³ Η προσπάθεια να αποτυπωθεί στα έργα αυτά, που τα περισσότερα ήταν σημαντικές διδακτορικές διατριβές (thèses d'état), μια συνολική εικόνα της εξεταζόμενης πόλης με όλες τις δυνατές παραμέτρους (δημογραφία, οικονομία, οργανωμένος χώρος, κοινωνία κ.λπ.), δεν θα μπορούσε να αφήσει αδιάφορους τους Έλληνες σπουδαστές και μη οι οποίοι με διαφορετική ιδιότητα βρέθηκαν στο Παρίσι ή αλλού στη Γαλλία και που αναζητούσαν νέες προσεγγίσεις. Θα αναφέρω μερικά έργα που με διαφορετικό τρόπο και κλίμακα επηρεάστηκαν από το σχετικό με τις πόλεις γαλλικό ιστοριογραφικό αλλά και διδακτικό περιβάλλον: η Πάτρα του Νίκου Μπακουνάκη,⁴ η Ραψάνη της Ευγενίας Μπουρνόβα,⁵ ο Πειραιάς του Βάσια Τσοκόπουλου,⁶ ο Πειραιάς του Γιάννη Μπαφούνη,⁷ ο Πειραιάς του Γιάννη Γιαννιτσιώ-

1. Maurice Garden, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIème siècle*, Παρίσι, Les Belles Lettres, 1970.

2. Jean-Claude Perrot, *Genèse d'une ville moderne. Caen au XVIIIe siècle*, τ. 1-2, Παρίσι και Χάγη, Mouton, 1975.

3. J.-P. Bardet, *Rouen aux XVIIe et XVIIIe siècles: les mutations d'un espace social*, Παρίσι, SEDES, 1983.

4. Νίκος Μπακουνάκης, *Πάτρα, 1828-1860. Μια ελληνική πρωτεύουσα στον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1988.

5. Ευγενία Μπουρνόβα, *Ιστορική δημογραφία και ιστορία της καθημερινότητας στη Ραψάνη από το 1900 έως το 1950*, Αθήνα, Πλέθρον, 1995.

6. Β. Τσοκόπουλος, *Πειραιάς, 1835-1870. Εισαγωγή στην Ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1984.

7. Yannis Bafounis, *La formation d'une ville nouvelle: Le Pirée au 19ème siècle*, ανέκδοτη διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne, Παρίσι 1985.

τη,⁸ η Ερμούπολη του Βασίλη Καρδάση,⁹ τα όσα είναι διάσπαρτα στο έργο της Χριστίνας Αγριαντώνη για την Ερμούπολη,¹⁰ τον Πειραιά και την Αθήνα,¹¹ τα όσα κι εγώ έγραψα για την Ερμούπολη,¹² η Ελένη Καλαφάτη για το Ναύπλιο,¹³ η Αιμιλία Θεοδοπούλου για τη Θεσσαλονίκη,¹⁴ ο Σπύρος Καράβας για την εκλογική συμπεριφορά των Αθηναίων.¹⁵ Φυσικά ξεχνώ πολλούς και πολλές που με τον ένα ή άλλο τρόπο ασχολήθηκαν με την πόλη. Τα έργα αυτά, είτε πρόκειται για *Maîtrises* και DEA ή διδακτορικές διατριβές ή άρθρα σε περιοδικά, αποτυπώνουν, με τον α' ή β' τρόπο, αυτή την επιρροή του γαλλικού παραδείγματος.

Πρόθεσή μου δεν είναι να αξιολογήσω αναλυτικά τον βαθμό αυτής της επιρροής και πόσο υπήρξε επιτυχής ή όχι η μεταφορά της γαλλικής επιστημονικής εμπειρίας στο ελληνικό παράδειγμα. Θα σταθώ περισσότερο στον ρόλο που διαδραμάτισε σ' αυτή την αμφίδρομη σχέση η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, τα σαραντάχρονα της οποίας τιμάμε στο παρόν Συνέδριο. Ό,τι είναι πάντως εμφανές, είναι η άντληση και θεμάτων και τρόπων ιστοριογραφικής προσέγγισης από τη μεγάλη αυτή δεξαμενή της γαλλικής σχολής. Σκόπιμα είπα «από τη μεγάλη δεξαμενή της γαλλικής σχολής», για να τονίσω ότι δεν ήταν μόνο τα έργα για τις πόλεις αλλά η συνολική παραγωγή της σχολής αυτής που έδινε ποικίλα ερεθίσματα, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο αντικείμενο που ο καθένας μελετούσε.

8. Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης, 1860-1910*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006.

9. Βασίλης Α. Καρδάσης, *Σύρος. Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1987.

10. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986.

11. Χριστίνα Αγριαντώνη, «Η Αθήνα του 19ου αιώνα. Συνοικία Μεταξουργείο», Δήμος Αθηναίων / Πνευματικό Κέντρο (εκδ.), *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, Επιστημονικές – Επιμορφωτικές Διαλέξεις (Ιανουάριος – Μάρτιος 1994), Αθήνα, Ε.Ι.Ε., 1996, σ. 197-210.

12. Βλ. ενδεικτικά Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19ο αιώνα. Οι μαρτυρίες των διαθηκών*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 2000.

13. Ελένη Καλαφάτη, «Η πολεοδομία της Επανάστασης: Ναύπλιο 1822-1830», *Τα Ιστορικά* 1/2 (1984), σ. 265-282.

14. Émile Themopoulou, *Salonique, 1800-1875. Conjoncture économique et mouvement commercial*, τ. 1-4, ανέκδοτη διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Paris I-Pantheon-Sorbonne, Παρίσι 1994.

15. *Évolution du comportement électoral dans l'agglomération d'Athènes, 1926-1964*, ανέκδοτη διδ. διατριβή, Université Lumière-Lyon II, Λυών 1989.

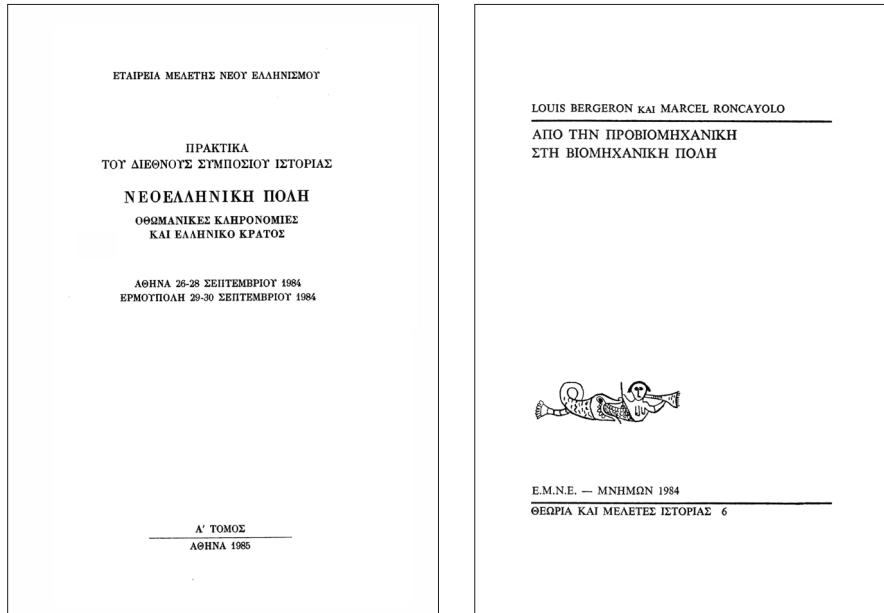
Πώς όμως πραγματοποιήθηκε αυτή η επιρροή; Μερικοί διάβασαν τα σχετικά βιβλία, άλλοι επί πλέον άκουσαν τους ίδιους τους καθηγητές και ερευνητές να εκθέτουν τις απόψεις τους σε παραδόσεις ή σεμινάρια. Άλλοι παρακολούθησαν από κοντά τη χρήση τής τότε εμφανιζόμενης Πληροφορικής στην επεξεργασία κυρίως δημογραφικών δεδομένων για τις γαλλικές πόλεις σε ειδικά ερευνητικά εργαστήρια.

Θα ήταν, ωστόσο, ουσιαστική παράλειψη αν δεν αναφερόμουν στον σημαντικό «διαμεσολαβητικό» ρόλο που διαδραμάτισαν λίγοι Έλληνες που δίδασκαν τότε στο Παρίσι. Κατ' αρχήν βάραινε στην ατμόσφαιρα το κλασικό έργο του Νίκου Σβορώνου για το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 19ο αιώνα.¹⁶ Εγγραφόταν στην Οικονομική Ιστορία αλλά είχε παράλληλα και τη συμβολική του σημασία, δεδομένου ότι στο jury του έργου αυτού, που ήταν η διδακτορική του διατριβή, έβλεπες και μεγάλα ονόματα της γαλλικής ιστορικής σχολής, τον Fernand Braudel και τον Ernest Labrousse.

Οι εργασίες που ανέφερα, του Μπακουνάκη, του Τσοκόπουλου αλλά και άλλων, δείχνουν ότι στο σεμινάριο της Ελένης Αντωνιάδη-Μπιμπίκου δεν έλειψε η προβληματική για την πόλη. Θα ήθελα να καταθέσω την προσωπική μου μαρτυρία για άλλους δύο δασκάλους μας. Ο Σπύρος Ασδραχάς δεν δίδαξε την πόλη ως αυτοτελές αντικείμενο αλλά με τα σεμινάρια του για τις νησιωτικές κοινωνίες και πολλές άλλες πλευρές της Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας των ελληνικών περιοχών έδωσε υψηλά παραδείγματα ιστορικής μεθόδου και ευαισθησίας, που δύσκολα μπορούσαν να αφήσουν ασυγκίνητο τον ακροατή και να μην τον επηρεάσουν, ανεξάρτητα από το θέμα που τελικά επέλεξε να ασχοληθεί πιο συστηματικά. Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος έβαλε πιο γενναία το θέμα της πόλης μέσω της Ιστορικής Δημογραφίας που επανερχόταν στη θεματική των σεμιναρίων του. Η αναζήτηση των αιτίων για την έλλειψη «κλασικής» αγροτικής εξόδου στο ελληνικό κράτος, η φτωχή συσσώρευση κεφαλαίου στις ελληνικές πόλεις και η αδυναμία τους να αποτελέσουν ισχυρή εναλλακτική λύση για τους εξαθλιωμένους αγρότες, η με πολιτικούς καταναγκασμούς και όχι οικονομικά αίτια διόγκωση της εσωτερικής μετανάστευσης και πολλά άλλα, άγγιζαν τον ουσιαστικό παράγοντα της δημιουργίας και ανάπτυξης των πόλεων.¹⁷ Δεν ήταν τυχαίο ότι ο Πα-

16. Νίκος Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1996.

17. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης στην ελληνική πόλη», *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες*

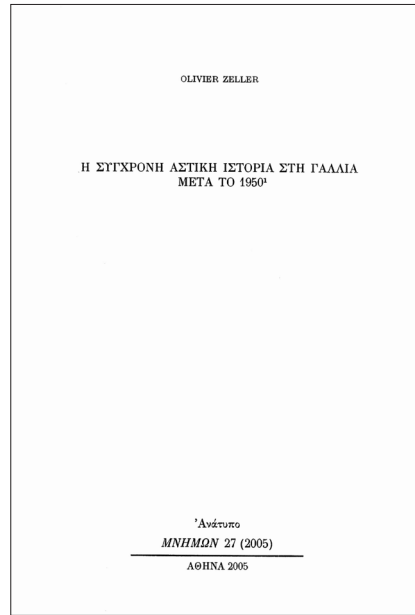
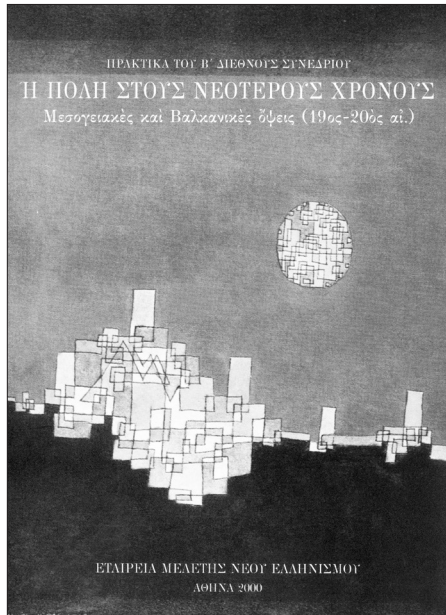
Εικ. 1 (αριστερα): Εξώφυλλο του πρώτου τόμου του: EMNE (εκδ.), *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος, Α' Διεθνές Συνέδριο (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984)*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1985.

Εικ. 2 (δεξιά): Εξώφυλλο του: Louis Bergeron – Marcel Roncayolo, *Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική πόλη*, μτφρ. Ρ. Μπενβενίστε – Π. Πολέμη, Αθήνα, EMNE, 1984 (στη σειρά: *Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας*, αρ. 6).

ναγιωτόπουλος βρέθηκε στον πυρήνα των πρωτοβουλιών για τη μελέτη του αστικού φαινομένου με παράδειγμα την Ερμούπολη της Σύρου, όπου γενναία εμπλέκεται και η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (EMNE).

Μεταξύ 1976-1982 40 περίπου μέλη της Εταιρείας και φίλοι, σε ένα κλίμα παρέας και συντροφικότητας, ταξινόμησαν, σε καλοκαιρινές εξορμήσεις, το Δημοτικό Αρχείο της Ερμούπολης. Εθισμένοι όλοι σχεδόν στην Πολιτική Ιστορία που διδαχθήκαμε στο Αθήνησι, ανακαλύπταμε, ψηλαφούσαμε τεκμήρια που μας παρέπεμπαν κατευθείαν στην κοινωνία και τους ανθρώπους που τη συγκροτούσαν. Δημοσιολόγια, εκλογικοί κατάλογοι, απογραφές, πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου, ληξιαρχικά

και ελληνικό κράτος, Α' Διεθνές Συνέδριο (Αθήνα – Ερμούπολη, 26-30 Σεπτεμβρίου 1984), τ. Β', Αθήνα 1985, σ. 521-531.

Εικ. 3 (αριστερά): Εξώφυλλο του: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (εκδ.), *Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19ος-20ός αι.), Β' Διεθνές Συνέδριο (Αθήνα, 27-30 Νοεμβρίου 1997)*, Αθήνα 2000.

Εικ. 4 (δεξιά): Το εξώφυλλο του ανατύπου του άρθρου του Olivier Zeller, «Η σύγχρονη αστική ιστορία στη Γαλλία μετά το 1950», *Μνήμων* 27 (2005), σ. 215-235 (μτφρ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

βιβλία, χιλιάδες έγγραφα για την υλική υπόσταση της πόλης, για το θέατρο, για τις ανάγκες των πολλών, για τη φιλανθρωπία, για τα μικρά και τα μεγάλα μιας πόλης που δημιουργήθηκε το 1821, υπήρξε το πρώτο οικονομικό κέντρο του ελληνικού κράτους, για να παρακμάσει από τα τέλη του 19ου αιώνα, παραμένοντας πάντα μια μεγάλη πόλη με 20.000-30.000 κατοίκους. Η ακμή της αλλά και η παρακμή της ήταν, εξάλλου, μπροστά μας, όταν βλέπαμε το πόσο είχε διατηρηθεί η πόλη του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού, με το τεράστιο δημαρχείο, τα νεοκλασικά σπίτια, το θέατρο «Απόλλων» και τη λέσχη «Ελλάς», τα εγκαταλελειμμένα εργοστάσια, τα τεράστια άδεια μέγαρα των πλουσίων, τα κατάλοιπα του συνιοκισμού των Μικρασιατών προσφύγων, το σύγχρονο νεώριο με τις μεγάλες πλωτές δεξαμενές του, που παρέπεμπαν στη ναυπηγική και εμποροναυτική παράδοση της πόλης.

Ας σημειώσω εδώ ότι ο Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης και άλλα μέλη της ΕΜΝΕ ταξινόμησαν το 1979-1981 το Δημοτικό Αρχείο μιας άλλης πόλης, του Ναυπλίου, στο πλαίσιο των ερευνητικών δραστηριοτήτων του ΚΝΕ-ΕΙΕ.¹⁸

Το πολύπλευρο αυτό αρχειακό υλικό που συναντήσαμε στην Ερμούπολη, μας καλούσε για μια συνολική εξέταση του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, μας δημιούργησε ερευνητικές ανησυχίες που σε μεγάλο βαθμό βρήκαν απαντήσεις στα όσα είχε ήδη παραγάγει η γαλλική σχολή –λίγοι από μας χρησιμοποίησαν τότε και τα όσα σημαντικά για την πόλη είχαν προκύψει από σχετικές μελέτες και έρευνες στην Αγγλία. Αυτή η διασταύρωση αρχειακού υλικού, ζωντανής πόλης που έσωζε το παλιό μεγαλείο της αλλά και τα τραύματά της, και των ιστοριογραφικών προβληματισμών που συμεριζόμασταν άλλοι στη Γαλλία και άλλοι στην Ελλάδα, οδήγησαν στη σκέψη η Εταιρεία να οργανώσει ένα Διεθνές Συνέδριο για την πόλη, όπου θα καταγράφονταν και οι ως τότε συμβολές από ελληνικής πλευράς. Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος δέχθηκε να είναι πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής και το Συνέδριο πήρε ευρύτερη διάσταση: η νεοελληνική πόλη παρουσιάστηκε με τις δύο όψεις της, την οθωμανική της κληρονομιά αλλά και τη νεωτερική της μορφή ως συνέπεια των αλλαγών που έφερε η Επανάσταση του 1821 και το ελληνικό κράτος. Η συμμετοχή, παράλληλα, σημαντικών ξένων ιστορικών επέτρεψε την ουσιαστικότερη ένταξη του ελληνικού παραδείγματος στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Το Συνέδριο διεξήχθη στην Αθήνα και την Ερμούπολη, μεταξύ 26-30 Σεπτεμβρίου του 1984, και τα *Πρακτικά* του κυκλοφόρησαν σε δύο τόμους το 1985.¹⁹ Για την οργάνωσή του δούλεψε όλη η ομάδα της ΕΜΝΕ και από το Παρίσι, δίπλα στον Παναγιωτόπουλο, η Χριστίνα Αγριαντώνη, η Μαρούλα Συναρέλλη, η Ελένη Καλαφάτη, ο Γιάννης Τσιώμης, η Αγγελική Φενερλή και άλλοι. Εγκαίρως τυπώθηκε στη σειρά «Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας» του *Μνήμονα*, του περιοδικού της Εταιρείας, ένα σημαντικό θεωρητικό κείμενο για τη μελέτη της πόλης, των Louis Bergeron και Marcel Roncayolo, σε μετάφραση Ρίικας Μπενβενίστε και Πόπης Πολέμη. Τίτλος του: *Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική πόλη*.²⁰

18. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Ευρετήριο Δημοτικού Αρχείου Ναυπλίου 1828-1899*, εκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών – ΕΙΕ, Αθήνα 1984.

19. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (εκδ.), *Νεοελληνική πόλη*, ό.π., τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1985.

20. Louis Bergeron – Marcel Roncayolo, *Από την προβιομηχανική στη βιο-*

Οι ανακοινώσεις του Α' αυτού Διεθνούς Συνεδρίου για την πόλη κινήθηκαν σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων ακολουθώντας, σε μεγάλο βαθμό, τους στόχους που είχαν τεθεί από την Οργανωτική Επιτροπή: να φανεί η διαπλοκή του παλαιού, που δημιουργήθηκε στο οθωμανικό πλαίσιο, με το καινούργιο, στο οποίο στόχευε, με πρότυπο την Ευρώπη, το ελληνικό κράτος. Αναφέρθηκαν οι οθωμανικές κληρονομίες στη λειτουργία των μετεπαναστατικών πόλεων, η μετάβαση της Αθήνας από τον ρομαντισμό στον γιγαντισμό, η παράσταση της πόλης, οι σχέσεις της πόλης με το κράτος, οι οικονομικές της λειτουργίες, η αγροτική έξοδος και ο σχηματισμός της εργατικής δύναμης στην πόλη. Θέμα της στοργυλής τράπεζας: «Η γένεση του καπιταλισμού και το αστικό φαινόμενο». Οι ανακοινώσεις που έγιναν στην Ερμούπολη, ανέλυσαν την αρχή και το τέλος της ιδιοτυπίας που παρουσιάζει η πόλη αυτή.

Η εντύπωση που προκάλεσε η πόλη στους ξένους συνέδρους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν Γάλλοι, μπορεί να αποτυπωθεί με όσα φέρεται ότι είπε έκπληκτος ένας από αυτούς, όταν από το πλοίο αντίκρισε τη νεοκλασική Ερμούπολη: «Έχετε ένα τέτοιο διαμάντι και μας το κρύβετε;» Όσον αφορά τη συμμετοχή, κι εδώ είναι εμφανής η έντονη παρουσία όσων βρισκόνταν ή είχαν βρεθεί στη Γαλλία και είχαν γίνει κοινωνοί των εκεί ιστοριογραφικών αλλαγών.

Το Συνέδριο συνέπεσε με την ολοκλήρωση της ταξινόμησης του Δημοτικού Αρχείου, και επομένως με τη δυνατότητα, έστω και με βάση τα δελτία –ο έντυπος κατάλογος περιεχομένων του Αρχείου κυκλοφόρησε το 1987²¹– διερεύνησης τεκμηρίων για την πόλη από τη δημιουργία της ως το 1950 περίπου.

Δεκατρία χρόνια αργότερα, 27-30 Νοεμβρίου του 1997, πάλι η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (με συνδιοργανωτή το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών) επιχείρησε με ένα δεύτερο Διεθνές Συνέδριο για την πόλη να διαπιστώσει τις μεταβολές που είχαν συντελεστεί στο διάστημα αυτό στη μελέτη του αστικού φαινομένου. Τίτλος του Συνεδρίου αυτού: «Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και βαλκανικές όψεις (19ος 20ός αι.)». Τα *Πρακτικά* εκδόθηκαν το 2000.²²

μηχανική πόλη, μτφρ. Ρίκα Μπενβενίστε – Πόπη Πολέμη, Αθήνα, ΕΜΝΕ, 1984 (στη σειρά: Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας, αρ. 6).

21. Χρήστος Λούκος – Πόπη Πολέμη, *Οδηγός Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης, 1821-1949*, έκδ. Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1987.

22. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (εκδ.), *Η πόλη στους νεότερους χρόνους, Β' Διεθνές Συνέδριο (Αθήνα, 27-30 Νοεμβρίου 1997)*, Αθήνα 2000.

Σε σύγκριση με το Συνέδριο του 1984, παρατηρήθηκε μια υποχώρηση στη διερεύνηση θεμάτων σχετικών με τις οικονομικές λειτουργίες της πόλης, την αγροτική έξοδο και τις συνέπειες για το αστικό φαινόμενο από την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Υπήρξε όμως ένα μεγαλύτερο άνοιγμα στις αναπαραστάσεις και στην ανάδειξη νέων οπτικών για την πόλη. Ως ένα βαθμό, ακολουθήθηκαν κι εδώ οι γενικότερες τάσεις της ξένης και της ελληνικής ιστοριογραφίας, κυρίως των δεκαετιών του 1980 και 1990, όπου είναι αισθητή η υποχώρηση του οικονομικού και του κοινωνικού, στις μορφές τουλάχιστον που ως τότε εξετάζονταν, και η προβολή περισσότερο του λόγου για τα φαινόμενα του παρελθόντος. Φανερό ήταν, επίσης, η ανάδειξη μιας νέας θεματολογίας, όπου το κοινωνικό έχει άλλες σημασίες –δεν συνδέεται στενά με τις ταξικά προσδιορισμένες κοινωνικές ομάδες.

Οι αλλαγές αυτές ανιχνεύονταν ήδη και στο γαλλικό παράδειγμα. Στο Συνέδριο μετείχαν και τρεις Γάλλοι ιστορικοί. Ένας από αυτούς, ο Cristian Topalov, έκανε την καταληκτική ομιλία του Συνεδρίου: «La ville des sciences sociales et la ville des urbanistes.»

Λίγα χρόνια μετά το Α' Διεθνές Συνέδριο για την πόλη, που το δεύτερο τμήμα του διεξήχθη, όπως ήδη ανέφερα, στην Ερμούπολη, με φορέα το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, καθιερώθηκαν στην πόλη αυτή και στον χώρο του Ιστορικού Αρχείου ετήσιες καλοκαιρινές συναντήσεις ερευνητών. Πρόκειται για τα «Σεμινάρια της Ερμούπολης», που συμπλήρωσαν ανελλιπώς περισσότερα από 30 χρόνια και που αποτέλεσαν βήμα για να προβληθούν, μεταξύ πολλών άλλων θεμάτων, και τα σχετικά με την πόλη, όχι μόνο της Ερμούπολης.

Στα σεμινάρια αυτά είχαμε την τύχη να ακούσουμε έναν σπουδαίο αλλά πρόωρα χαμένο Γάλλο ιστορικό, τον Bernard Lepetit, να αναπτύσσει τις προτάσεις του για μια νέα προσέγγιση του αστικού φαινομένου, που δεν θα στηρίζεται τόσο στις μονογραφίες για κάθε πόλη χωριστά αλλά στα δίκτυα μεταξύ διαφόρων πόλεων.²³ Ένα άνοιγμα της γαλλικής ιστοριογραφίας για τη μελέτη των πόλεων, που δεν νομίζω ότι ακολουθήθηκε με συνέπεια στο ελληνικό παράδειγμα.

Ο Bernard Lepetit ήταν από τους λίγους ιστορικούς που μετά τη

23. Βλ. ενδεικτικά: Bernard Lepetit, *Les villes dans la France moderne (1740-1840)*, Παρίσι, Albin Michel (L'évolution de l'Humanité), 1988· «La ville: cadre, objet, sujet. Vingt ans de recherche française en histoire urbaine», *Enquête* 4 (δεύτερο τρίμηνο 1996), σ. 11-34· «L'appropriation de l'espace urbain: la formation de la valeur dans la ville moderne (XVIe-XIXe siècles)», *Histoire, Économie et Société* 3 (1994), σ. 551-559.

στροφή και της γαλλικής ιστοριογραφίας σε θέματα κυρίως πολιτισμικά και πολιτικά, στροφή που έθεσε σε κίνδυνο και τη μέχρι τότε παραγόμενη αστική Ιστορία, αντέδρασε προτείνοντας νέες θεωρητικές προσεγγίσεις και ασκώντας αυστηρή κριτική στις αυθαιρεσίες των νέων διανοητικών σχημάτων. Μια προσεκτική ανάγνωση των όσων μας είπε ο Γάλλος ιστορικός της πόλης Olivier Zeller στην ομιλία του στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο Ρέθυμνο το 2005, για «τη σύγχρονη αστική Ιστορία στη Γαλλία μετά το 1950», ομιλία που σε μετάφραση δημοσιεύτηκε στον 27ο τόμο (2005) του *Μνήμονα*,²⁴ δείχνει ακριβώς αυτά τα προβλήματα που αντιμετώπισε και αντιμετωπίζει η Ιστορία των Πόλεων στη Γαλλία κατά τις τελευταίες δεκαετίες, τις αντιστάσεις στα νέα κυρίαρχα ρεύματα αλλά και τις προσαρμογές σ' αυτά. Δείχνει όμως και πόσο έχει ατονήσει η ώσμωση της ελληνικής ιστοριογραφίας με τη γαλλική, όχι μόνο στον τομέα της μελέτης του αστικού φαινομένου. Επιβράδυνση που δεν έχει μόνο να κάνει με την αναζήτηση άλλων παραδειγμάτων ή τα εγγενή προβλήματα της ιστοριογραφίας που παράγεται στην Ελλάδα, αλλά και με την εξασθένηση αυτής της ζωντανής σχέσης που είχε παλαιότερα δημιουργηθεί με την παρουσία πολλών Ελλήνων σπουδαστών και ερευνητών στη Γαλλία. Μια σχέση που η αναζωογόνησή της θα ήταν πολλαπλώς καλόδεκτη και ωφέλιμη.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα έλεγα ότι παρά τα ισχυρά ερεθίσματα που δέχθηκε όσον αφορά την Ιστορία των Πόλεων από το γαλλικό παράδειγμα, κυρίως ως τις αρχές της δεκαετίας του 1990, στην ελληνική ιστοριογραφία, παρά τα κάποια σημαντικά αποτελέσματα, δεν διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις μιας σταθερής εξέλιξης. Δεν διαμορφώθηκε το θεσμικό πλαίσιο, ερευνητικό ή διδακτικό, που θα επέτρεπε συνέχεια στη μελέτη του αστικού φαινομένου. Οι προσπάθειες είναι μεμονωμένες και αποσπασματικές. Και αν εξαιρέσουμε λίγα ερευνητικά προγράμματα, στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του ΕΙΕ και αλλού, είναι δύσκολο να ισχυριστούμε ότι μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι ότι θα προκύψουν νέες έρευνες και μελέτες που θα ανανεώσουν στη θεματική αυτή την ελληνική παραγωγή. Υπάρχει όμως μια εξαίρεση, που επιβεβαιώνει τον κανόνα: η επί δεκαετίες συστηματική μελέτη από την Αλέκα Γερόλυμπου²⁵ και

24. Olivier Zeller, «Η σύγχρονη αστική ιστορία στη Γαλλία μετά το 1950», *Μνήμων* 27 (2005), σ. 215-235 (μτφρ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

25. Βλ. ενδεικτικά: Α. Καραδήμου Γερόλυμπου, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα, Τροχαλία, 1997.

άλλους συναδέλφους τής υλικής διάστασης της πόλης, μελέτη που γίνεται σε συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο στη Θεσσαλονίκη, ερευνητικό και διδακτικό, και η οποία με ανανεούμενες προσεγγίσεις βοηθά σημαντικά στην κατανόηση και των άλλων παραμέτρων που οργανικά συνδέονται με την υλική διάσταση της πόλης.

Δεν προέκυψαν, έτσι, ούτε μονογραφίες για τις ελληνικές πόλεις, κάτι που συνέβη εγκαίρως στη Γαλλία, οι οποίες θα ξεχέρωναν τα πεδία και θα αποτελούσαν τη βάση για συνθετότερες προσεγγίσεις, π.χ. τη μελέτη των δικτύων. Δεν ξεφύγαμε, κι εδώ δεν είμαστε μόνον εμείς, από μια αντίληψη που ονομάζει Ιστορία της Πόλης κάθε φαινόμενο που εγγράφεται απλώς σ' αυτήν, χωρίς να αποτελεί προϋπόθεση αυτής της εγγραφής μια προσπάθεια να κατανοηθεί ο συνολικός παλμός του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού. Ίσως είμαι λίγο αυστηρός με όσα παρήχθησαν και, όταν διατύπωσα και αλλού αυτή την άποψη, κάποιοι συνάδελφοί μου δεν συμφώνησαν. Αλλά ευτυχώς που έχουμε διαφορετικές απόψεις.